

*Коротко про автора**ІРИНЕЙ НАЗАРКО*

Іриней Назарко (1905—1976) — відомий як історик української церкви і, зокрема, як автор однієї із найбільших і найгрунтовніших монографій про святого князя Володимира Великого.

Народився на Тернопільщині. Належав до чернечого чину св. Василя Великого. Тривалий час очолював "Марійське товариство молоді" у Львові, пізніше редагував журнал "Світло" в Торонто, написав ряд ґрунтовних праць з історії української церкви. Працював як генеральний консультант чину о.о. Василіан, відомого в усьому українськомовному світі своїми науково-дослідними працями і численними науково-популярними виданнями.

Монографія Іриней Назарка належить, певно, до найкращих праць про Володимира Великого. Тут подаємо заключний розділ із цієї праці, зберігаючи всі мовно-стилістичні особливості авторського тексту.

*Анатолій Камінський**З ІСТОРИЇ ЕТНОПСИХОЛОГІЇ УКРАЇНСТВА**(Комплекс провінційності та його відгомони)*

Слабкість української політичної ментальності ще донедавна проявлялася у її комплексі, який був прямим наслідком недостатчі власної психологічної центровості. Не маючи власного національного орієнтира, твердої впевненості та віри в себе самих, ми не раз шукали психологічної та політичної точки опору поза собою. Тут не місце сьогодні шукати історичного коріння цього явища, чи то у татарському лихолітті, чи інших кризових і об'єктивних обставинах. Справа таких шукань завела б нас нагло далеко в історію, а це не є нашою метою. Тому обмежимося до стверджень самих наслідків і їхніх імплікацій для нашого сучасного і майбутнього. Тим більше, що коріння цього комплексу треба шукати, на нашу думку, не в самих лише історичних катаклізмах (інші народи їх теж мали), але й у цілому світосприйманні українця. Нам, наприклад, здається, що варязька теорія постання київської держави — це не тільки історіософічна, як раніше психологічна категорія. Бо навіть і тут ми резигнували із власної політичної центровості, перекидаючи її на варягів, а себе ставили в позицію етнічної маси, з якої щойно чужинець зміг сформувати державу.

Цей комплекс провінційності, до речі, не є однобічним в сенсі лише якогось одного свого цілеспрямовання, але проходить по всіх лініях нашого відношення до довколишнього, ближчого і дальшого оточення. Він стосується різних чужосторонніх чинників та впливів і гама наших відповідних відлунь дуже широка. Виявляється цей комплекс, наприклад, не лише у відношенні до росіян, чи німців, але теж до Заходу, як комплексного поняття, чи поодиноких його ділянок. Складається враження, що, наприклад, недооцінювання власного і ставлення на перше місце чужого у побуті та техніці не є так об'єктивним наслідком того, що Захід кули скоріше пройшов індустріальну і технологічну революцію, але радше походить з чисто психологічного комплексу певного недовір'я до себе самих. Одним словом, є глибока "психологічна правда" у Шевченковім "нехай німець скаже"

Але повернемося до комплексу провінційності в політичній площині. Застерігаємо, що не йдеться тут про зумовлену обставинами таку, чи іншу орієнтацію на чужі сили у зовнішній політиці, як це було,

наприклад, у випадку Хмельницького, чи Мазепи, або противника останнього Петрика Іваненка й інших.

Отже мова не про опертя на чужі чинники, яке виходило із вимог власної суверенної політики, навіть, якщо його такий чи інший варіант не завжди й можна було оправдати з історичної перспективи. В названих діячів нашої історії це не було почуття провінційності, коли вони шукали підтримки в одного сусіда проти другого, бо вони це робили згідно з власною державною рацією і для неї, хоч могли при тому помилятися у підборі союзників, практичній дипломатичній грі і т. п. Так, наприклад, можна робити закиди Хмельницькому, що він недооцінював московську загрозу, що його орієнтація на царя (нехай і примусова) історично себе не виправдала, значить була помилкова і т. п. Але в цьому не можна дощукуватися браку суверенного політичного думання. Є різниця між ним, а тими із козацької старшини, які від самого початку рвалися “під царя православного” і які опісля помагали москалям тероризувати власного гетьмана, наслідника і сина Боглана — Юрія Хмельницького та примусили його 27 жовтня 1659 року прийняти новий “перяславський договір” продиктований російськими боярами.

Можна закидати Мазепі політичну короткозорість у його війні проти Кримської орди і її союзника та Мазепиною суперника — Петрика Іваненка, бо в кінці кінців перемога над ними означала закріплення Росії над Чорним морем. Але можна теж добачуватися в цьому і політичну далекозорість, якщо прийняти, що Мазепа підтримував чорноморську політику Москви із тим розрахунком, що в майбутньому він відірветься від царя. Іншими словами, коли він бачив у цьому закріплення власної української позиції над Чорним морем, у майбутньому. Тим більше, що будучи ще в злагоді з царем і допомагаючи йому здійснювати його чорноморські плани, Мазепа дбав про те, щоб Україна мала з них якнайбільше користі.

Петрикові Іваненкові можна робити закид, що його орієнтація і ставка на Кримську орду була нереальна, бо Кримська орда не була заінтересована в існуванні української держави, але не можна йому відмовити суверенного політичного думання, коли у договорі з ханом говорилося виразно про те, що “князівство київське і чернігівське з усім військом запорізьким і народом малоросійським має бути незалежне при своїх вольностях...”

Виговському можна робити закиди за його внутрішню політику і польську орієнтацію, Дорошенкові — за татарську і т. д. Але у всіх них, як писав сучасник Виговського, “була найвища рація: не бути ані під королем, ані під царем і вони сподіваються здобути це, зволячи і лякаючи короля царем, царя королем”

Очевидно, що у цьому борсанні між Варшавою, Москвою і Кримом теж бувало різно, бо, зрештою, сам факт постійного маневрування і переключування виходив таки із слабості власного політичного центру. Але, тим не менше, ні Мазепи, ні Петрика Іваненка, ні Дорошенка, ні інших їм рівних, не можна, самозрозуміло ставити поруч кочубеїв мартинів пушкарів, яковів барабашів, петрів суховіїв, михайлів ханенків, і передусім таких “класичних” представників політично-національної провінційності і холуйства, як Павло Тетеря (1661—1665) й Іван Брюховецький (1663—1668).

Про Тетерю історія занотувала, що він “не навчився шанувати гетьманської гідності і в покірливості до поляків ішов так далеко, що Україну звав польською провінцією, а короля природним власним паном...” А для Брюховецького взагалі “було незрозумілим стремління до власної держави і він заявляв себе прихильником підданства цареві без ніяких застережень” “Мене ні страх, ні ласка неприятеля ні меч, ні вогонь від православного і єдиновірного монарха нашого розлучити не може”

Перестрибнім кілька століть і почитаймо чолобитні заяви вірності і лояльності російському “старшому братові” і ЦК КПРС та його гене-

ральним секретарям київських бонзів і побачимо, що властиво нічого не змінилося. Це остаточний, найбільш нікчемний результат комплексу провінційності, або комплекс провінційності у своїй крайності. Але були і є й легші форми його вияву, часто не менш значимі своїми трагічними наслідками для долі народу. Ціла концепція автономізму від Дем'яна Многогрішного й Івана Самоїловича до історії трьох універсалів 1917—1918 рр. — це пізно інше, як вияв комплексу політичної провінційності. І все це діється після гіркого досвіду Дем'яна Многогрішного (якого, до речі, ув'язнила була власна старшина і підіслала до Москви, звідки після довгих донитів і тортур цар заслав його у Сибір), Самоїловича й ін., чи вкінці досвіду М. Грушевського і Центральної Ради з Керенським і Скрипника та Шумського з Леніним і Сталіним⁸.

Якраз концепції автономії, федерації і т. п. є яскравим виявом психологічної недорозвиненості нашого політикуму, якому просто бракувало рішучості, відваги і самопевності долумати державні справи на даному етапі “до краю”. Очевидно, що є при тому різниця, коли політичний мінімалізм виникає в силу обставин, яких не оминуги, як наприклад, у випадку Самоїловича, коли у наслідок польсько-російського миру 1686 р. Польща забрала Правобережжя і він мусів на це погодитися. Але й тоді, для своїх він заявляв, що “не так воно станеться, як Москва у своїх умовах з поляками постановила — зробимо так, як нам треба”. Але є зовсім щось іншого, коли з “власної волі” чекається місяцями на проголошення незалежності і тоді вже коли чужий центр властиво до цього посередньо змушує. Є різниця теж між коментарем Самоїловича до польсько-московської угоди з 1688 р. і, наприклад, Варшавським договором та впливаючою з нього постановою центру УНР у Варшаві до українського політикуму в Західній Україні в рр. 1920—1939.

Це часте пов'язання себе з чужим центром і шукання точки опору поза собою, це якесь дивне недовір'я до себе самих і преференція для несвого — є, очевидно, нічим іншим, як аплікацією звичайного комплексу меншевартості в політиці. Яким ненормальним є цей стан психологічної недорозвиненості, може зілюструвати нам, як контраст, одна з постанов первісної конституційної умови т. зв. у маленького швейцарського народу з 1291 року. В четвертому пункті цього документу говориться про поладнання спорів між громадянами союзу і стверджується, що їх має розв'язувати окремий “роз'сміий суддя”. Але цим суддею не може бути “цей, хто за будь-яку ціну хотів би цей уряд купити, або хто не є нашим мешканцем та земляком”¹. Звернім увагу на підкреслення того факту, що тільки свій мешканець, тільки свого роду людина, може бути обрана на суддю і що тільки такому судді “можна повинуватися”, а не чужинцеві. Бо, як пояснює Франціска Баумгартен, покликання чужинця до такого уряду означало б, що треба повинуватися чужинцеві “тобто згинатися під чужим ярмом”. А це було ще до прийняття швейцарської менгальності. Порівняймо це із нашим нахилом до запрошування до себе всяких “варягів” і всі коментарі будуть зайві.

Між іншим, Баумгартен називає вище згаданий швейцарський Бундесбріф “не тільки політичним, але теж психологічним документом першої ваги”². Важко з нею не погодитися.

При відсутності політичної центровості немає і властивої політичної еліти. Прикметою політичної верстви є те, що вона сама творить осередок політикуму і думає та говорить для цілого народу і цілої території, якої є виразником. І ще треба додати: для якої вона є авторитетом. А тому партикуляризм, отаманщина, “політичне” землячество і “панківські республіки” — це логічний наслідок комплексу провінційності.

Цього комплексу не можна усунути, нейтралізувати, чи “компенсувати” штучним комплексом вищості через суб'єктивне і чисто емотивне пониження чужого. Ані не стане тут в допомогу упрощене генералізування в роді того, що раз російська політика є реакційна, шовіністична і

безпринципна, то їй такою мусять бути. наприклад, російська культура, письменство і мистецтво. А на жаль багато чого із цього пропонував у свій час Дмитро Донцов. Очевидно, що тут можна дошукуватися чисто суб'єктивних особистих мотивів. Вирішивши в російській політичній школі, він попри все її осудження, зберіг саму її методику і логічно йшов до краю по лінії заперечення, мабуть, і не відчуваючи, що таке спрямування безпотрібно тільки послаблювало його аргументацію. Але незалежно від цього, Дмитро Донцов мав і має незаперечну і величезну заслугу, як той, який спромігся започаткувати очищення українського політичного ґрунту від намулу малоросійської провінційності. Щоправда, вже перел ним Михайло Драгоманов закликав "не бути прихвостнями москвинів" і поставив виразно постулат того, що "брак національної незалежності є головною причиною тої недуги, яка підриває всі зусилля українського народу до своєї економічної й духовної емансипації"³ Тим не менше, однак, якраз Донцов зумів і з ще більшою виразністю і гостротою вказати на всі варіанти комплексу росіяництва, вплив якого ще довгими роками, якщо не десятиліттями буде тяжіти над ментальністю українця.

Хиба Донцова була однак в тому, що, прочистивши ґрунт, він намагався на добре розораному полі посіяти новий політичний плід, який хоч нав'язував на словах до історичних традицій українського народу і його героїчної психології з минулого, на ділі зводився до засіяння чужого українській ментальності тоталітарно-орденівського однобічно волюнтаристичного й ірраціонального політикуму.

Як панацею на малоросійство і холуйство висував Донцов відродження українського шовінізму в його найбільш крайніх примітивних, емотивних формах, в якому навіть поняття того, що Валентин Мороз називав за Лесею Українкою, "олержимістю", тобто місійним політичним апостольством, було зведене до спрощених фразеологічних формулювань.

При тому, у своєму фанатичному захопленні тоталітаризмом предметом своїх атак зробив Донцов чомусь в першу чергу того ж самого Драгоманова, який якраз першим — за словами Ю. Охримовича — зумів "зробити українство рухом політичним та переконати сучасників і нащадків, що тільки шляхом політичної боротьби український народ може здобути собі національне виховання..."⁴ І це, мабуть, тому, що саме Драгоманов зумів поєднати в своїй концепції "постулат соціально-економічної політики в дусі новочасного демократизму" з "домаганням політичного характеру для всякої національної емансипації" У висліді важко не погодитися з оцінкою стосованих писань Донцова О. Бочковським, який називав його "Націоналізм", "спробою паціософічного обґрунтування цієї нової націоналістичної віри", яка зводиться до фанатичної "драгоманофобії" О. Бочковський зазначав, що йому "психологічно не дивна та фанатична "драгоманофобія" цього українського націоналізму: адже ж автор "Чудацьких думок" і "Листів на Наддніпрянську Україну" "був найяскравішим представником та ідеологом націоналізму 19-го століття"

Заперечуючи повністю Драгоманова, Донцов і тут йшов по рейках російської політичної школи, визнаючи лише zdeгенерований тоталітарний націоналізм, що його Бочковський, між іншим, називав, "всенационалізмом"⁵

Цей же автор називав тоталітарний націоналізм "проти демократичним, протигуманітарним, протисупільним та безморальним"

Залишаючи тоталітаризм на боці і вертаючись до розправ Донцова з Драгомановим, треба однак підкреслити, що без найменшого сумніву, Донцов куди гостріше і ясніше сформулював незалежницьку концепцію українського народу, і це є його величезною заслугою, незалежно від його захоплення "всенационалізмом" Власне слабкістю Драгоманова було те, що він не визначив категорично самої форми політичної незалежності

ті нашого народу, чи, як писав Ю. Охримович, "не лишив нам ясної національно-політичної максимальної програми" заявивши себе рідше прихильником "переміни Росії на вільну федеральну державу" хоча й висував іншу альтернативу, а саме "коли є сила, вирватися із стін Росії та й заложити власну державу, але змагатися до цього ділом, як поляки, а не молати про це язяками в чотирьох стінах"⁶

Головним недоліком Донцова було те, що, намагаючись накинути українському націоналістичному рухові в 30-х роках скросний на західний зразок тоталітаризм і примітивний волюнтаризм, він на ділі, знову ж орієнтував нас на чужий маяк. При тому він робив це в такий спосіб, що згори відкидав наші власні здорові політичні традиції київської і гетьманської доби, які не підходили йому у його тоталітаристичні формули. А до того він пропонував один із найгірших маяків орієнтації, який взагалі можна було подумати, і політичної і світоглядно-філософсько. Що таке був гітлеризм і фашизм — не потрібно з'ясовувати і на яких "осягах" західної політично-суспільної філософської думки вони базувались, теж відомо. Це привело до одного з найбільших парадоксів у розвитку нашої політичної думки в тому часі, який полягав у цьому, що Донцов, як один з найсильніших і найбільших голосних речників власної політичної підметності і центровості, одночасно, через пов'язання їх із тоталітаристичною філософією, мимоволі спрямовував нас в напрямі іншої "провінційної орієнтації", а саме тоталітаристичного Заходу. І логічно у висліді донцовський "Вісник" возхваляв французького квіслінга Делярока, бельгійського Дегреля і їм подібних.

Справа в тому, що треба розрізняти між дипломатично-політичними заходами по лінії Берліну і Риму, як спробою використати їх у власних визвольних плануваннях, і світоглядно-ідеологічною орієнтацією на них. Коли в першому випадку можна оправдати такі, чи інші пошуки відносно антиверсальських сил, то в другому цього аж ніяк не можна робити. Німеччина й Італія були цими потугами, які були зацікавлені у розвалі версальської системи. Ми теж були за її розпад і в тому відношенні ми мали вкалькульовувати німецьку й італійську зовнішню політику, чи взагалі політику, осі під умовою, що вона буде нам прихильна. Але це не мало нічого спільного з програмовою ідеологічною системою, яку ці антиверсальські сили заступали. І всяке поєднання чисто силових калькуляцій із світоглядно-програмовими було більш ніж шкідливим. Без сумніву, що Донцов не був самотнім, хто силово-політичну ставку на Берлін підбулював, чи наперствовував "ідеологічною", але безперечно те, що саме він силою своєї емотивної псевдонаукової аргументації чи не найбільше до цього причинився. Не вплюс йому теж, наприклад, той факт, що якраз напередодні війни 1939 р. появилася була у "Віснику" що його редагував Донцов, виразно суттєва стаття з інтерпретацією відомого місця у "Майн кампф" Гітлера про Україну як німецький "Лебенсраум". В ній, схований під криптонімом, автор доводив, що в 20-му ст. колонії взагалі не виправдовуються і що Україна має для німців вартість хіба що тільки торговельного партнера. А тому, мовляв, якраз й треба так розуміти стосовне висловлювання Гітлера.

Не можна сказати, що Донцов і його послідовники зовсім нехтували власними українськими джерелами нашої політичної традиції. Вони вибирали багато чого із неї, але лише таке, що вкладалося і пасувало у їхній "ідеологічний" контекст, часто вириваючи, "інтерпретуючи", переставляючи і просто нагинаючи чи то поодинокі історичні постаті, чи події, чи факти. А одночасно вони цілево нехтували і засуджували ті здорові елементи традиційного українського демократизму, які якраз повинні були лягти в основу відродження нашої політичної думки. Так, наприклад, наші старі інституції виборності, віча, правовості і т. д., або взагалі не бралися до уваги, або трактувалися як прояви слабості, суспільної гнилості, опортунізму, браку суспільної мужності тощо. В основ-

ному, однак, приводилось “на світла правли” упрощену “філософію” Макіавеллі, Нітше, Шпенглера, Сореля і їм подібних у селективному укладі, пригожому для виголошення мітингових гасел, а не програмового думання. Школа із цього була очевидна. По-перше, як ми вже вище згадали, хоч може й несвідомо, Донцов і його однодумці допомагали творити не що інше, як ще один комплекс провінційності — тим разом західний — і то такий в його найгіршому виді.

Але ще більш шкідливим для розвитку політичної думки і практики було те, що Донцов намагався перенести на український ґрунт методику і стиль російського політичного життя, яке визначалося екстремністю, нетолерантністю, догматизацією, виключенням всякого компромісу і співпраці. В тому відношенні Донцов був типовим продуктом і представником російської політичної школи, точніше репрезентантом політичного думання російської зрадикалізованої інтелігенції 19-ого ст., яка зуміла навіть лібералізм поставити догори ногами і перетворити його на ще одну крайню і зовсім неліберальну політичну течію. Звідси теж виключна догматизація політичних постулатів у Донцова на взірць російської інтелігенції минулого сторіччя. Про неї, до речі, Тібор Шамуслі писав у своєму есеї “Інтелігенція і революція” (“Новий колокол”), що її “догмами були крайність поглядів, нетерпимість, максималізм, непримиримість до існуючого устрою, доктринерська віра в теорію, ідеалізація насилля, відданість революції і нерозбірливість у засобах для досягнення цілі” Все це було в порядку, як довго воно відносилось до царського режиму і все це є гаразд, як довго воно стосується ворога в тотальній війні з ним, але горе спільноті, яка починає керуватися такими догмами у власному внутрішньому житті, по відношенні до своїх компатріотів. А власне застосування того рода “догм” між самими українцями якраз і проповідував Донцов.

У цьому ж есеї Шамуслі писав, що “російській традиції було зовсім чуже поняття політики, як мистецтва можливого. Вірна своєму середовищу, яке її виховало, інтелігенція бачила свою місію в досягненні абсолютної свободи, абсолютної рівності, абсолютного щастя. Ніщо менше, ніж абсолют, не можна було брати до уваги...” І тому “з виїмком порівняльно невеликого бакунінського напрямку чистого анархізму, всі основні руські ідеологічні і соціальні течії були статистськими і авторитарними”

Цей крайній абсолютистський підхід до всього, який ішов по лінії “чорне — біле” в напрямі непримиримого розподілу власного суспільства на два ворожі табори, Донцов хотів прищепити українському політичному думанню. Не випадково, напр., він “догматизував” і “ідеологізував” в упрощених крайніх термінах навіть саме поняття революції, так само, зрештою, як це робили російські радикальні кола 19-го ст. включно з повторенням гасла Чернишевського “чим гірше, тим ліпше!”

Намагаючись накинути нашому політикуму цей дух статизму і авторитаризму, Донцов автоматично шукав його речників теж і на Заході, що на нього він формально орієнтував нас. Дивним дивом, людина його калібру не бачила, що окцелингалізм, західна культура і західний політикум — це не авторитаризм, ексклюзивізм і тоталітаризм, а навпаки — демократизм, національний солідаризм, гуманізм, внутрішній компроміс. І декламуючи весь час про Захід і протиставляючи його російському Сходові, він не відчував, що властиво він орієнтував наше політичне думання не на Захід, але на “західний” відповідник російського тоталітарного політикуму. Тобто “орієнтував” нас на щось, від чого “хотів” відірвати і себе і своїх земляків.

По-друге, через перенаголошення чисто емотивних волюнтаристичних елементів і знецінювання інтелекту, Донцов спихав нашу ментальність далі у стан однобічної недорозвиненості і незавершеності. І то в той час, коли нам, зокрема, було потрібно не тільки самої волі, хребта і ненависті до ворога, але передусім політичної візії, раціонального планування й аналітичного думання... Ми не можемо собі дозволити

на такий "люксус", як зведення цілої боротьби до кількох спрощених гасел і гарячих стверджень фразеологічного порядку. Власне Донцов більше, ніж будь-хто інший спричинив запровадження у нашої політичній публіцистиці упрощеної фразеології, яка мала заступити всяке глибше політичне думання і концептування. Замість твердого і холодного раціонального значення проблем і шукання відповідних розв'язок, він пропонував голі фрази, закутані у містику жорстокості, ірраціоналізму, сліпої волі, реакційного консерватизму та дешевого макіавелізму. При тому ані він, ані ті, що його слухали, не зважали собі справи із цього, що політичних реалітетів і твердого передумання проблем не замінити фразами. І декламували ці фрази так довго, аж поки не перейшли Збруч в 1941 році і не вдарились головою об дійсність. Щойно тоді довелося приступити до переоцінки дотеперішніх програмових "канонів" і їх ревізії. Але це лише якоюсь мірою рекомпенсувало ті втрати, які принесла нашому політичному думанню тоталітарна західна орієнтація. І в тому відношенні Донцов відіграв головну роль, як той, що затримав розвиток власної політичної творчої думки на багато років. Щойно мусіли прийти Полтави і Горнові, щоб її знову штовхнути вперед.

Вищесказаним ми аж ніяк не хочемо знецінювати волевого чинника в боротьбі і в політиці взагалі. Ані теж не збираємось заперечувати певних заслуг Донцова у наголошенні фактора волі в політикумі. Зовсім навпаки. Якраз українцям потрібне постійне наголошування і гартування волі, при їхній часто розхитаній і безвольній ментальності. Зрептюю елемент волі є самозрозумілим інтегральним елементом психологічної дозрілості і політичної культури кожного народу. Справа однак в тому, що Донцов своїм "культу волі" звів це поняття до чисто ірраціонального і "звіриного", сліпого фактора та перенаголосив його однібічно за ціну недонаголошення політичного розуму. Йдеться бо тут не про якусь неосмислену, сліпу і випадкову функцію людської психіки, але її цілеспрямований, свідомий вияв в тому сенсі, як його визначив К. Г. Юнг. Він писав, що "під волею розумію суму психічної енергії, яка стоїть до диспозиції свідомості. Відповідно до цього, акт волі означає енергетичний процес, викликаний свідомою мотивацією. Тому я не назвав би психічної дії, зумовленої несвідомими мотивами, вольовим актом. Воля є психічним феноменом, який завдячує своє існування культурі і моральному вихованню, і який у великій мірі є відсутнім у примітивній духовості"

До речі, сутєсивність спрощеної аргументації і розумувань та еkleктичних комбінацій Донцова були дуже ефективними у поширенні його впливів серед західноукраїнської молоді 1930-их років. І це незалежно від того, що в пізніших оцінках самих націоналістів його писання дістали доволі критичну оцінку. Так, наприклад, Лев Ребет, краєвий провідник ОУН, так писав про "Націоналізм" Донцова: "Брошура ця (видана 1926 р.) була написана в публіцистичному стилі, і поза критикою просвітянства в нашій літературі та політиці вносила мало конструктивного до питання теоретичного обґрунтування націоналізму" Але одночасно Донцов впливав на тодішню молодь головним чином своїми статтями в редактованому ним "Літературно-Науковому Віснику" а опісля у "Віснику" І треба визнати, що його статті сприймалися здебільша в цілому і безкритично, незважаючи на те (а може саме тому), що цей темпераментний публіцист часто переяскавлював справу, малюючи все тільки чорними фарбами"⁸.

Причиною цього було не тільки красномовство, стиль і цитувальна бомбастика та популярність його простих гасел та концептів на тлі загальної фешенебельності тоталітарних рухів. Сприяв цьому також той факт, що писання інакшедумаючих мислителів типу Старосольського, Липинського, Коберського, Назарука й інших не сприймалися ментально тодішньою молоддю, яка радше підбирала в них лише те, що їй було

потрібне та входило у її власну форму. Зрештою, як писав Лев Ребет: "Його (Донцова) противники були такі слабкі в порівнянні з його блискучим тоді пером, що навіть безумовно справедливі закиди на адресу Донцова, як от широко ним уже тоді практиковане несумлінне цитування чужих думок, не були в силі надщербити його авторитет. "Вісник" Донцова був читаний націоналістичною молоддю, так би мовити, від дошки до дошки і він мав великий, і добрий і лихий, вплив на формування її політичного обличчя, хоч він "ніколи не був пов'язаний організаційно з ОУН" ⁹

Сприяла такому станові теж ментальна настанова тодішньої молоді, яка не виказувала особливих заінтересувань теоретичними поглибленнями політичної освіти і замість цього ставила акцент на чин, з якої і виникла була ціла концепція "перманентної революції" Лев Ребет пише про цей стан наступне:

"...молоді студенти взялися самотужки творити визвольну концепцію, взоруючись на прикладах інших революційних рухів, насамперед ірландського, а далі — польського і російського... Головним поштовхом поступування було бажання чину... Складні питання нашого визволення були ясно і розумно поставлені тільки там, де йшлося про болючі питання дня, про відсіч ворогові, про заперечення системи поневолення і т. д. Конструктивна сторона визвольної програми, поза ясно поставленим питанням державної самостійності і соборності, була, коли не рахувати загальних програмових постанов, слабо опрацьована. Деякі зусилля були зроблені в напрямі ідеологічного обґрунтування українського націоналізму, але крім кількох статей д-ра Ю. Вассіяна в "Розбудові нації" ці зусилля ефекту не дали" А далі: "Паралоксальним для всього націоналістичного руху у Західній Україні було те, що про основне питання цього руху, про ідею нації написав солідну, науково обґрунтовану і тільки в кінцевому розділі непотрібно доктринерську книжку старий соціаліст і приятель молоді, проф. В. Старосольський ("Теорія нації", Відень. 1922). Серед націоналістів у той час не було (поза, може, єдиним Вассіяном) не тільки кваліфікованої до такої праці людини, але взагалі розуміння потреби написати щось основоположне і солідне. Дійшло до того, що в 1939 р. появилися дві малі брошурки про націю О. І. Бочковського ("Народження нації" "Життя нації") у видавництві "Каменярі" ОУН не спромоглася на щось подібне. Теж "Націократія" М. Сціборського не виповнила, на жаль, прогалини" ¹⁰

До речі, ця прогалина існувала не лише на націоналістичному, але якоюсь мірою й на інших подвір'ях. Ані демократично-легалістичні кола, ні соціалісти, ні інші тодішні політично активні кола не доклали сил надмірно для того, щоб посунути якнайбільше вперед розвиток нашої політичної думки. Тому теж треба сподіватися, що і в майбутньому, зокрема на тлі своєрідної посухи та ізоляції в політичному думанні, за певних умов може відбутись відродження такої чи іншої упрощеної, односторонньої філософії боротьби. Зокрема, в атмосфері національної кризи, голий політичний ірраціоналізм може навіть брати легко верх над іншою політичною думкою. Крайній тиск викликає крайню реакцію і в тому нема нічого дивного. Але йдеться власне про те, щоб не звести при тому й саме поняття одержимості до якогось одностороннього волюнтаризму, бо як писав В. Мороз, так потрібна в боротьбі одержимість — "не екстремізм і не вибуховість" і що "вибуховими бувають частіше налоскотані емоції" ¹¹.

Справа в тому, щоб не мішати поняття одержимості із упрощеним волюнтаризмом та ірраціоналізмом. І волюнтаризм і ірраціоналізм як політичні категорії є лише тоді ефективні, якщо вони впливають із візії оформленої ідеї і здійснюються в плані політичної конкретної програми. Приклад, що його наводить В. Мороз про "одержимість" апостолів, яких він змальовує (за Ренаном) як мало освічених в порівнянні з

римськими філософами — дуже добрий, але лише, як підкреслення глибини живучості й актуальності християнської ідеї супроти вже віджилої, відмираючої консервативної і загнилої ментальності поганського Риму.

Великість і актуальність ідей не полягає в їхній софістичації вченості, але власне у самій їх простій великості і сучасності, як початку майбутнього...

Також не треба забувати, що в добу індустріального суспільства, комп'ютерів і модерної соціології "прості" апостольські слова не вистачають і в цьому вже переконатася навіть католицька церква, достосовуючи своє вчення до нових вимог, змушена все більше переходити з мови апостолів на мову соціологів і психологів.

По-третє, висуваючи орденівську, тоталітарну концепцію політичної і державної організації, яка мала скріпити наш політикум, Донцов сприяв якраз протилежному, бо в кінцевому наслідку така концепція означала розподіл і розбиття суспільності. Протиставлення т. зв. інтегрального націоналізму в орденівській формі решти політичного світу клало основи не під тотальну мобілізацію всіх народних сил, але під їхній тотальний дво-поділ і самопожирання. Зрештою передмак орденівського "порядку" ми частинно відчули в період розламу в ОУН на початку війни між Німеччиною і СРСР. Якраз історія розламів в ОУН і їхніх імплікацій для цілого нашого політикуму повинна послужити одним із найбільш переконливих свіжих аргументів в доказ того, що лише на базі демократизму є можлива найширша мобілізація всіх сил народу.

Є явним, що орденівсько-тоталітарна система виключає всяке нормальне розв'язання будь-яких ідейно-програмових спорів, а у випадку персональних контроверсій і їх вбирає у "засадничі ідейні форми" та "ідеологізує" особисті й організаційно-технічні справи. Без елементу виборності і відповідальності, яка є в демократичній системі, всякі спори автоматично ведуть в орденівсько-тоталітарній системі до розколів, самопожирання і т. д.

Але знову: проблема демократії — це не тільки соціально-політичне питання, але в першу чергу психологічне. Взаєморесpekt, пошанування інакшої думки, солідарність, співпраця, компроміс, загнуздання егоцентризму, узгодженість і ірраціоналізм це — визрілий політично патріотизм, порозуміння, виключення майоризації і міноризації, міцне відчуття національної єдності — всі ці основні психологічні елементи демократії є можливі лише у розвиненій, дозрілій спільності. І вони мусять вирости у нас, якщо ми не хочемо, щоб знову повторились трагічні експерименти більших чи менших "руїн" що про їх прототип писав у свій час Самійло Величко: "Упала гарна тогочасна козацька Україна, як той давній Вавилон, город великий — через тодішню незгоду козаки всі пропали, самі себе звоювали"

І по-четверте, представляючи Росію, як якусь диявольсько-містичну, але водночас і примітивну силу, Донцов і його однодумці давали фальшивий, чи щонайменше односторонній її образ, який аж ніяк не покривався з дійсним станом. А якраз в політичному плануванні і війні можна керуватись всім, лише не власними крайньо-суб'єктивними уявленнями

Треба теж пам'ятати, що сила має різні свої виміри і самої духовно-культурної переваги у політичній боротьбі не вистачає. Якраз власне певні психологічні елементи — впертості, витривалості, послідовності і т. д. — відіграють тут не раз важливішу роль, ніж самі культурні вартості. Зокрема, не слід ними "компенсувати" інші силові фактори, і в той спосіб створювати суб'єктивний комплекс уявної чи справжньої вищості. Для цього не допоможуть теж екскурсії в історію з метою блиснути в сучасному злобугками предків. Так, фактом є, що ми, наприклад, вчили у свій час росіян азбуки і культури, 1649 р. українці заснували в Москві першу в Росії організовану школу, вони ж пізніше

зорганізували в цій же Москві слов'яно-греко-латинську академію. Семен Полоцький вчив грамоти царевичів Олексія і Федора та царівну Софію, цар Петро I-й посилав російську молодь на науку в Києво-Могилянську академію, та ж сама Академія ще при кінці XVIII ст. постачала учителів на всю Росію. Ми дали росіянам єпископів, філософів, вчених, педагогів. Арсеній Сатановський, згаданий вже Семен Полоцький, Степан Яворський, Теофан Прокопович — який разом з Кантемиром очолював тодішню російську літературу і науку, це тільки найважливіші імена із ряду тих, які цивілізували російський народ. Граматика Мелетія Смотрицького поклала основи під російську орфографію і не дарма Ломоносов назвав її "вратами учености". Український вплив на російську церкву був такий великий, що ще до початку XIX ст. по церквах в Московщині скрізь панувала українська вимова. Росіяни вчилися з підручників українських авторів, українці перевіряли їм церковні книги: українцям, а не росіянам патріарх Нікон доручив вести першу друкарню в своєму Іверському монастирі; перекладали з західної літератури йшли просто з України, або їх робили в Росії українці; класицизм прийшов з України, театр поставив росіянам львів'янин Степан Чижинський. Згадаймо теж про те, що від нас росіяни не лише навчилися друкарства, але й модерного письма із розділом слів, українці були "екзаменаторами" у російських школах, українська пісня і музика наслідувалась росіянами, навіть "німецьку одежу" ми принесли росіянам ще перед Петром I-м. Можна списати томи про вплив українців на освіту і виховання росіян. Все це, без сумніву, показує дуже глибокі коріння і величезне багатство нашої духовної культури і повинно служити нам постійно наснагою у скріпленні нашої національної ідентичності. Але одночасно ми мусимо приглянутись, як ми виглядаємо самі, сьогодні, і з якими перспективами на майбутнє. Самозрозуміло, що якраз в наші часи духово-культурні і науково-технічні елементи є куди важливішими вимірами сили, ніж вони були в минулому, але, на жаль, об'єктивно треба признати, що і в цих ділянках — поза загальною культурою наших народних мас — "примітивні" росіяни в багато дечому нас перегнали внаслідок нашої політичної слабкості.

І тому було б великою помилкою недооцінювати росіян, а навпаки, треба реально оцінювати всі силові фактори тієї нації і зокрема силу їхньої провідної верстви, яка постійно знаходила підтримку в російській масі навіть у найбільш карколомних імперських задумах. Пригадаймо, що коли ми починали нести культуру й цивілізацію росіянам, за академіком Пипінім, в Росії був лише "церковний фанатизм, вражда к науке, упрямый застой, нравственное оличение і ожесточение"¹². Але ні цей стан, ні наші впливи не перешкодили росіянам пізніше в тому, щоб розбити нас політично...

Було б теж помилковим і передусім наївним знецінювати з чисто політичних мотивів російську культуру і зокрема літературу. Достоевський, Пушкін, Толстой та інші можуть нам подобатись менше, чи більше, але їх заперечувати як літературу, було б лише шкідливим нонсенсом для нас самих. А передусім ми себе осмішили б тим перед світом і самими собою. Треба розрізняти між культурою і політикою, бо ж вкінці ніхто інший, як цей же Достоевський представив у візії майбутнього сталінський режим, оту "шигаловщину" 20-го століття. Зрештою небезпека російського політикуму не в Толстих, Достоевських, Пушкіних, але в Грозних, Петрах, Ленінах, Троцьких, Сталінах і їхніх послідовниках.

Мюнхен

* Мова тут, очевидно, тільки про автономічно-федеративну дію стосовних історичних персонажів, а не їхню цілісну політичну діяльність. Бо ж ясно, що "Глухівські статті" Многогрішного були куди краще, ніж московські статті Брюховецького, яких перші — по

суті — анулювали. Многогірний боронив автономічних прав України, так само, як Самойлович, передусім, як решток гетьманської держави, яких захищало все менше внаслідок трагічного Переяслава. Грушевського, очевидно, теж не можна ставити на рівні з Скрипниками чи Шумськими. Скрипник, наприклад, ніколи не стояв за повну самостійність України, в той час, коли Грушевський очолював самостійну українську державу і був батьком українського відродження національного. Але одночасно, у всіх цих випадках, на певному етапі їхнього вияву, мали ми до діла з прикладами політичної провінційності і об'єктивної, і суб'єктивної.

- ¹ *Franziska Bqumgarten*. *Demokratic und Character*. Rascuer Verlag. Zverich—Kindler Verlag. Muenchen, с 63
- ² *Там само*. — С. 61.
- ³ *Охримович Ю.* Розвиток української національно-політичної думки. — Львів—Київ, 1922. — С. 106.
- ⁴ *Там само*. — С. 106.
- ⁵ *Бочковський О. І.* Наука про націю та її життя. — 2-е вид. — Нью-Йорк, 1958. — С. 68.
- ⁶ *Охримович Ю.* Цит. твір. — С. 107
- ⁷ *Tung С.* *Psychologische Typen*. Rascuer Verlag. Zverich, 1960, с. 527
- ⁸ *Ребет Лев.* Свіла і тіні ОУН. — Мюнхен, 1964. — С. 46—47
- ⁹ *Там само*. — С. 47.
- ¹⁰ *Там само* — С. 44—46.
- ¹¹ *Мороз Валентин.* "Серед снігів" Сучасність, 1971, кн. 3 — С. 72.
- ¹² *Пыпин А.* История русской литературы, т 11. — СПб 1902. — С. 380.

Коротко про автора

Анатолій КАМІНСЬКИЙ — один із найвідоміших сучасних вчених культурологів і політологів української діаспори, професор (нині декан) Українського Вільного Університету в Мюнхені. Автор ряду книг, особливо цікавими з яких для дослідників питань етнопсихології та етнополітики є: "На новому етапі" (1965), "Динаміка визвольної боротьби" (1973), "Гласність. Перебудова і демократизація на Україні" (1990).

Професор А. Камінський належить до кола тих політологів, філософів, етнологів і публіцистів світу, які ще до початку перебудови на Сході Європи надавали особливого значення принципу "плюралізму думок" для нормальної життєдіяльності суспільства. Цей принцип є основою основ демократії, він є повним запереченням тоталітаризму, який приніс стільки лиха людству. В передмові до книги А. Камінського "Динаміка визвольної боротьби" всесвітньовідоме видавництво "Сучасність" справедливо зазначило: "Розвиток українського політичного думання автор в сучасному і майбутньому вбачає в принципі ідейно-програмної і методологічної різноманітності та багатогранності, як заперечення теперішнього тоталітаризму" Діяльність А. Камінського як вченого, публіциста, керівника Українського відділу радіо "Свобода" професора Українського Вільного Університету в Мюнхені в наші дні високо оцінюють представники української інтелігенції, культурологи та письменники (Див., зокрема, статтю В. Карпенка "Літні студії під небом Баварії" — "Вечірній Київ", 27 лист. 1997 р.)

Статтю А. Камінського подаємо (з незначними скороченнями) за виданням: "Динаміка визвольної боротьби", стор. 29—50

З добірки вірців української поезії ХХ століття, приурочених до народного свята Різдва Христового

РІЗДВЯНИЙ СОНЕТ

Незмінний світку прашурів моїх,
Золотооке небо! Ясний світе!
Тобі мої замислені привіти.
Акорди перші співів різдвяних!..
Під дальній звук урочистого дзвону

Ви воскресли вбогий Вифлием
І схилену над яслами Малонну
Ви світите перед великим днем
Над білою кривавою землею —
Нового світу новою зорею.

Максим Рильський

КОЛЯДКА

Ой, коляло-колядине!
Ішла полем госпожня,
З торби жито брала,
Ниви засівала.

Вроди, Боже, жито
На довгій ліга,
На щастя родині
І всій Україні.

Катерина Перелісна

Продовження добірки, див. с. 39, 67, 88, 93, 98, 104, 116, 120.